

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

FJERDE BANDET.

3:e häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens sjetta allmänna möte, i Kalmar den 25- 25 augusti 1880	189.
EICHHORN, C., Kalmar slotts konsthistoria under renässan- sen (med 5 fig.)	218.
PALMGREN, L. F., Fornlemningar i Vestbo och Östbo härad af Småland, på Svenska Fornminnesföreningens bekostnad undersökta år 1877 (med 4 fig.)	239.
MONTELIUS, O., Fynd från bronsåldern i Kalmar län (med 12 fig.)	259.
HILDEBRAND, H., En tidsbild från början af 1500-talet ...	288.

Kalmar slotts konsthistoria under renässansen.

Kort öfersigt.

(Efter ett föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens allmänna möte i Kalmar den 24 augusti 1880.)

Af

C. Eichhorn.

Det är onekligen en efter skandinaviska förhållanden klassisk mark, på hvilken man trampar, när man beträder Kalmar slott. Dess historia går tillbaka i tiden mer än 600 år, och det har i vårt lands häfder under långa tider intagit ett rum bland de främsta. Det vore under sådana förhållanden omöjligt att inom ett knapt utrymme afhandla vare sig slottets politiska historia i dess helhet eller någon viss del deraf, och detta vore dessutom en öfverloppsgerning, då vår litteratur redan eger Sylvanders omfattande och mångsidiga arbete i detta ämne. För vår del hafva vi endast velat lemna ett anspråkslöst bidrag till historien om slottets öden i en annan, måhända för flertalet mindre känd riktning, nämligen den konsthistoriska, en hastig öfverblick af dess tillblifvande såsom slott under ett visst skede af 1500-talet eller, för att använda en konstterm, renässansen. Man står här på fast mark, emedan lyckligtvis alla urkunder för kännedomen om denna del af slottets historia äro bevarade i original, och man således icke behöfver hjelpa sig fram med gissningar. Jemföras dessa handlingar med de källor, som i öfrigt finnas för kännedomen af vår renässanskonst och i synnerhet med de kvarlevor dem tiden och människohänder skonat, så framstår denna del af slottets historia i ett ljus, så fullt och klart, att man knapt behöfver önska sig ett bättre. Naturligtvis har Sylvanders ofvan nämnda arbete äfven varit

förf. till mycket gagn; mången vigtig vink, mången förträfflig sammanställning har han der funnit och brukat. I allt väsentligt grundar sig dock följande framställning i främsta rummet på Kalmar slotts räkenskaper och andra dylika från 1500-talet i k. kammararkivet förvarade handlingar, samt vidare på de af V. G. Granlund ur riksregistraturet utgifna kungabrefven i byggnadsärenden under Johan III:s tid.

Enligt sannolikt antagande är Kalmar slott grundlagdt omkring år 1200, troligen något af de senare åren af 1100-talet. Man eger ännu en handling, deri Magnus Benedicti, östgöta lagman, skrifver sig höfding på Kalmar (prefectus Kalmarnensis) omkring år 1200, och man kan vidare af slottets eget utseende döma, att det verkligen till sina första grunddrag tillkommit vid denna tid. När vi säga *slottet*, menas här sjelfva den nuvarande slottsbyggnaden, utan afseende på de omkringliggande vallarne o. s. v. Såsom en hvar vet, bildar slottet (se planen, fig. 1) en temligen oregelbunden fyrkant med fyra runda torn och deremellan murar, som ursprungligen varit vallar eller försvarsmurar (strykvärn). På de båda mot landet vettande sidorna, såsom de farligaste punkterna, finnes dessutom midt på hvarje sida ett större försvarsverk, af hvilka det ena kallas Vattentornet (5) och det andra Rödkullatornet (12). Nu är förhållandet, att samtliga dessa verk vid närmare granskning visa sig härröra från den tid, då en dylik plan för borgars anläggning var gängse i Norden, eller den då man med båge kunde nå ungefär så långt som från torn till torn. Det var nämligen en regel, som redan de gamle kände att, när man anlade en borg, skulle det icke vara längre afstånd från de egentliga fasta punkterna (tornen), än att hela den mellan dem liggande mursträckan kunde bestrykas med båge. Som bågens inrättning småningom fullkomnades, och man känner dennas utseende ända från 1200-talet, kan man på grund af afståndet mellan tornen någorlunda beräkna byggnadens ålder; och det visar sig då, att på 1200-talet bågen nådde ungefär så långt, som afståndet är mellan de fyra tornen, när man mäter det efter mellanliggande mursträckor. Man behöfver för öfrigt endast betrakta utseendet af Vattentornet, detta det ursprungliga slottets största och vigtigaste verk, för att finna, att det utgjort en kärna i försvaret, en sådan punkt, dit besättningen, i hän-

delse det öfriga af borgen intogs, kunde draga sig tillbaka för att våga ett sista försvar. Det är därför, som detta torn har en brunn; ty det var naturligtvis nödvändigt att ega tillgång på vatten, om man ville försöka ett försvar, som skulle draga ut på tiden. Det mest afgörande beviset för att verkligen så förhåller sig, som nu omtalats, ligger i det af Sylvander påvisade förhållandet, att samtliga hörn- och midttorn samt muren hafva gemensam grundval och till 14 alnars höjd i hvarandra murade förtagningar, samt i öfrigt äro uppförda af samma material och på enahanda sätt, hvaremot högre upp gemensamheten hos de olika delarne upphör.

Det äldsta slottet bestod således af dessa torn och murar, och sedermera hafva så småningom tillkommit smärre låga byggnader innanför ringmuren, sannolikt med en del af denna till ytterväggar; men vid år 1337 blef slottet föremål för en stor ombyggnad. Man har i behåll ett kungligt bref af Magnus Eriksson, som ålägger vissa gärder för detta ändamål. Vid en närmare undersökning af den norra flygeln visar sig ock af många omständigheter, att den är särdeles gammal; arten af ombyggnaden bestod för öfrigt deri, att de särskilda tid efter annan uppförda husen (stugorna) innanför ringmuren samman-slötos till större flyglar och höjdes, äfvensom murar och torn sannolikt ökades och stärktes. Efter 1337 och följande år, då denna förbyggnad företogs och åtskilliga andra förändringar gjordes, känner man icke mera om byggnadens historia; med all sannolikhet kan man af flere omständigheter sluta till, att något vidare ej gjordes vid slottet under de båda följande århundradena. För öfrigt är det för vårt ämne af vigt att nu i förbigående nämna, det befästningarna omkring slottet icke häröra från medeltiden. Dessa vallar och de runda hörntornen (postejerna) äro tillkomna först senare till försvar för sjelfva slottet, som deremot under medeltiden var sitt eget försvar. Då vi icke vidare komma att sysselsätta oss med dessa befästningars historia, må här anmärkas, att de uteslutande tillhöra renässansen, och att man arbetade på dem länge och med otroligt dryga kostnader. Gustaf I ville göra slottet till ett starkt bålverk, rikets viktigaste gränsfästning mot Danmark, och med sin vanliga kraftfullhet företog han därför dess befästande. Den mot vester belägna postej (bastionen), det äldsta af dessa

nya verk, började uppföras 1551, och nästan samtidigt (1553) påbegyntes det norra vallhufvudet, ehuru arbetet på det samma tyckes hafva afstannat och icke blifvit återupptaget förr än 1581; dess fullbordan infaller 1592. Detta är det kostsammaste och märkvärdigaste af alla fästningsverken. Vidare hafva vi de båda andra postejerna, den östra och den södra, hvilka äro

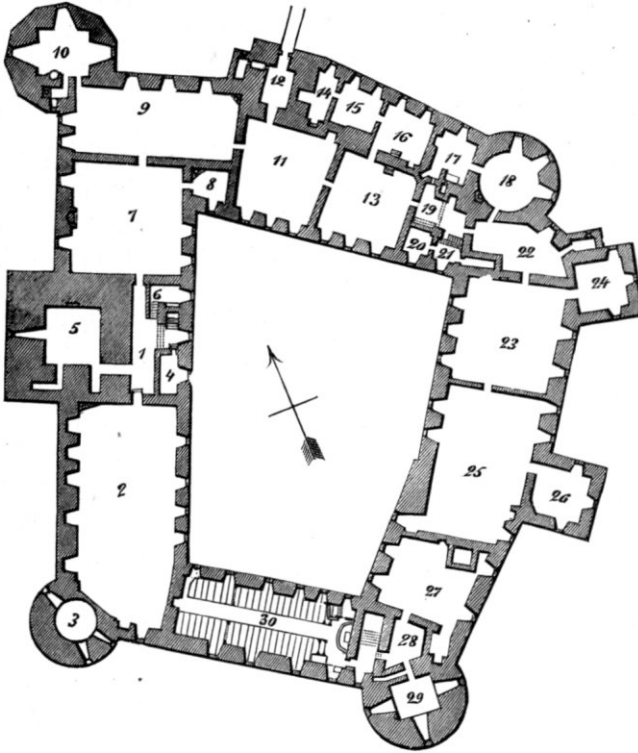

Fig. 1. Plan af Kalmar slott, öfre våningen.

af yngre datum och uppförda under Carl IX (1601—04) för att gifva fästningen dess tillbörliga afslutning. Under hela denna tid hade man också uppfört delar af sjelfva vällen med dess tillbehör, gångar och försvarsverk af alla slag. Omkring 1604 var den yttre befästningen fullbordad. Den gjorde, såsom bekant, icke så synnerligt gagn, ty 1611 öfverlemnades slottet genom förräderi i danskarnes händer. År 1613 återkom det i Sve-

riges våld och började sedan att småningom förfalla för att aldrig ånyo komma sig upp igen. Dess betydelse såsom fästning berodde på dess läge såsom en viktig försvarspunkt mot Danmark; och sedan Sverige med sig införlifvat de danska landskapen och dermed afrundat sina gränser efter halföns naturliga förhållanden, upphörde denna betydelse af sig sjelf. Inemot 1670 var Kalmar slott såsom fästning i det närmaste slopadt, och sedan dess har man icke satt i fråga att förstärka det eller att ens i något så när dugligt skick underhålla det i denna egenskap.

Hvad vi i denna korta öfversigt egentligen skulle sysselsätta oss med, var slottets byggnadshistoria under renässansen och de med denna sammanhängande konstnärliga inredningarna och utsmyckningarna. Denna historia delar sig helt naturligt i tre skeden, af hvilka man kan kalla det första kung Göstas, hvilket varade från omkring 1536 till 1555, då konungen redan började åldras och personligen mindre tog del i denna angelägenhet. Sedermera komma vi till Erik XIV:s skede, hvilket vidtager från 1555, då slottet af hans far öfverlemnades som län åt honom, för att gifva honom ett passande underhåll och öfva honom i den svåra konsten att förvalta en större landsdel. Denna tiderymd sträcker sig till 1568, då Johan III:s tidskifte vidtager till 1592. Efter Johan III upphörde, strängt taget, all betydligare byggnadsverksamhet här. Men då emellertid denna oafbrutet fortgick under de nu nämnda sextio åren, då framstående krafter härvid voro verksamma, och en del af deras arbeten ännu, fast i mycket stympadt skick, bevarats åt vår tid, så utgör Kalmar slott den måhända bästa källa vi ännu ega för kunskapen om, hvad vår renässanskonst förmådde åstadkomma.

Det första tidsskedet har få och icke fullt sammanhängande underrättelser att meddela oss i vårt ämne; men man kan dock af åtskilliga sannolikhetskäl och med stöd af befintliga lemningar göra sig en ungefärlig reda för dess verksamhet. Denna tid kan icke uppvisa några lysande konstnärsnamn; sådant är för öfrigt fallet äfven vid andra af kung Göstas byggnader, med hvilka nyttan i främsta rummet afsågs. Räkenskaperna, som äro i behåll sedan 1540, visa, att någon egentligen ledande konstnär för byggandet här icke fanns under denna tid. Gustaf I förordnade visserligen Henrick van Kölen 1535 att börja uppföra en jordvall utanför gamla ringmuren; men denne var sannolikt

föga erfaren, efter konungens fogde, Jöns Nilsson, skrifver och begär en "vallmästare" för arbetet. Konungen svarar (april 1536), att fogden skall hålla sig till Henrick, "eftersom han hafver utgifvit sig för en byggmästare". Längre lär han ej heller kvarstannat; ty 1540 är han ej upptagen i räkenskaperna, och något år senare finna vi honom anställd å Gripsholm. I stället nämnes sagda år en Fredrik byggmästare, en person som både förut och efteråt förekommer omtalad vid Stockholms slott och redan 1531 såsom Friedrich Mussdorfer blifvit utnämnd till öfverste byggmästare. Måhända var han blott nedskickad för att gifva nödiga anvisningar till byggnadsarbetets fortgång. För öfrigt är det endast vanlige handtverkare och underordnade personer, som omtalas i räkenskaperna. Hvad som åtgjordes vid slottet under Gustaf I:s tid, var egentligen rent byggande. Dit hör i första rummet ombyggnaden af den norra eller s. k. kungsflygeln, hvilken af ålder gält såsom konungens bostad. Der uppmurades "konungsmaket" (10), hvars tak pålades redan 1542, och som från 1541 inreddes, en inredning hvilken icke mer finnes i behåll. Vidare bygdes på Rödkullatornet (14) två gemak, hvardera med fem fönster, af hvilka gemak det ena nu bildar genomgång. Sedermera hafva vi att märka "nya salen" (13), som nu kallas drottningssalen, och hvilken börjades 1541. Den sal, som sedermera fick namnet "rutsalen" (11), omtalas också ganska tidigt. Vidare "grå salen" (9), som då var delad i två rum, och som först sedermera fått sitt namn, samt slutligen "frökenrummen" (14—17), de små rum, som ligga på norra sidan, och hvilka tillkommit på det sätt, att man uppdragit en mur utanför den gamla borgmuren, hvilken sålunda blifvit mellanvägg. Hela denna våning var den gamla konungabostaden, och dess iståndsättande fortgick under hela detta tidskifte, ehuru man svårligen kan uppvisa några egentliga spår af denna verksamhet i konstnärlig mening. Inredningarna hafva sedermera förnyats, och äfven hvad murarne beträffar äro åtskilliga förändringar vidtagna; dessutom äro räkenskapernas uppgifter temligen knapphändiga och ej alltid lätta att rätt förstå. Sedermera började man uppföra vestra flygeln. Der omtalas redan från 1549 det "nya konungsmaket" (7). Dess uppmurning börjades sagda år och fortgick under de följande. Slutligen hafva vi att märka den stora salen på andra sidan om för-

stugan, den oriktigt kallade unionssalen (2); denna omtalas första gången 1555. Om inredningen af dessa gemak kan man, som sagdt, icke yttra sig, då af densamma icke finnas några spår i behåll. Slottets gamla inventarier visa, att kung Gustaf från 1540-talet allt mer började skaffa förråd af lös egendom äfven på detta, liksom på sina öfriga slott. Han grundade sin "fatabur" med en del messkläder, som han tagit från kyrkorna; men 1555 fanns redan en rikt försedd och väl ordnad sådan, som stod under särskild förvaltning. Just till följd af kung Gustafs stora ordningssinne och förmåga att göra detta gällande äfven hos sina underlydande kan man ännu i dag på det noggrannaste följa vissa af hans slotts historia, der tiden skonat handlingarna: man har räkenskaper år från år och redogörelser för byggnadsverksamheten, särskildt för fästningsbyggnader och särskildt för sjelfva slottens uppförande. Emellertid hafva spåren af den då rådande byggnadsverksamheten temligen igen-sopats, synnerligen som den i konstnärligt hänseende väl på det hela var föga framstående.

Vi komma nu till det skede, som vi kallat Erik XIV:s, emedan denne bildar den egentliga medelpunkten i den verksamhet, som vidtager i byggnads- och inredningsarbetet från 1555. Det vore dock orättvist att härvid glömma den närmaste ledaren af det hela, den förste konstnär af mera framstående betydelse, hvilken visar sig i slottets konsthistoria. Jacob Richter von Fryburg, "snidker" i Stockholm, antogs till byggmästare i kung Gustafs tjänst 1 nov. 1540, men var då verksam vid Stockholms slott, der han 1549—53 var den öfverste byggnadsledaren. Sist nämnda år omtalas, att han "nu aff K. M. förskickt bleff til Calmarne", sannolikt med anledning af det besök konungen och hans hof sedan gjorde å slottet längre fram på året. Emellertid synes han först 1555 hafva med större allvar egnat sig åt sjelfva slottsbyggnaden; från år 1556 förekommer för hvart år ett löningsregister i räkenskaperna, och här intager "mäster Jacob byggemäster" främsta rummet. Anledningen till ett omordnande af slottet låg, som vi ofvan nämnt, i Gustafs beslut att gifva hertig Erik slottet i län och hans önskan, att denne skulle få en boning, värdig hans kunglige fader och hans egen fina bildning. Med år 1558 träder ock en ny personlighet oss till mötes, som blir af det största inflytande på ny-

gestaltningen af slottet; det är den tjugufemårige hertig Erik, rikt begåfvad, vacker, älskvärd och konstbeskyddare i lika hög grad som någon af den europeiska renässansens furstar. Nu (hösten 1558) affärdas mäster Jacob till Tyskland för att inskaffa skicklige konstnärer och handverkare, och efter hans återkomst vidtager, under tillsyn af hertigen, ett grundligt förnyande af dekorerings och ett planmessigare ordnande af hela det gamla slottet; tillika samlar Erik kring sig ett helt hof, af en prakt och en mångsidighet, till hvilka man förr ej sett maken i Sverige. Med största ifver fortsattes sålunda arbetena intill midten af 1560-talet, då de mestadels voro fullbordade efter den plan, som under Eriks vistelse synes uppgjorts. Sedan var det slottets befästade som af naturliga skäl tilldrog sig största intresset och var af mesta vikt; det pågick ock både under Eriks och början af Johans tid. Att Richters duglighet i hvarjehanda värf var pröfvad, finner man bland annat deraf, att han 1567 fick befallning att utse plats för läglig hamn i Bleking, der en stad och fästning kunde byggas, samt att han af kung Johan ämnades till anförare för ett härtåg i samma landskap vintern 1570, fastän detsamma, på föreställning af ståthållarne, ej kom till utförande. I början af våren 1571 afled Richter, och med honom slöts det andra skedet af slottets byggnadshistoria under förevarande tid, en historia till hvars enskildheter vi snart komma.

Närmast Richter står, i afseende på konstnärlig betydning, den holländske målaren Dominicus Ver Wilt, som på hösten 1556 inkom i riket, 1558 följde med hertig Erik till Kalmar och vistades der till slutet af 1560. Hans öden i öfrigt tillhöra ej denna korta öfversigt; men vi kunna ej underlåta att nämna, att han säkerligen genom utkast till rumdekorationer och inredningar var verksam på Kalmar slott, kanske lika mycket som i egenskap af konstmålare. Hvad man med visshet känner är, att han tecknade mönster ("patroner") för de flamska väfnader, hvilka förfärdigades af den koloni "gullväfvere", Erik som hertig kallade till Kalmar, och hvilken efter midten af 1560-talet flyttade till Stockholm samt, i förening med en förut der befintlig, fortfor att under skiftande öden arbeta för de kungliga slotten intill slutet af samma århundrade. Slottsräkenskaperna för Kalmar tala ända från 1559 om "gullväfvarstufvan i

mäster Jörens gård"; till antalet nämnas fem stycken mästare, utom "gullväfvedrängar". Att här förfärdigades flamska väggbonader (haute-lisse-väfnader, orätt s. k. gobelins), derpå har man just i våra dagar fått ett ojäfvigt bevis i den tapet, som framställer kung Sveno, och hvilken var en af prydnaderna vid 1880 års textiltställning i Stockholm (afbildad i Ny Ill. Tidn. s. å. n:r 42). Redan af tapeten sjelf kunde man se, att den härrörde från Erik XIV:s tid; den är nämligen prydd bland annat med svenska riksvapnet, sådant det afbildades på hans tid. Men full bekräftelse på denna väfnads inhemska ursprung

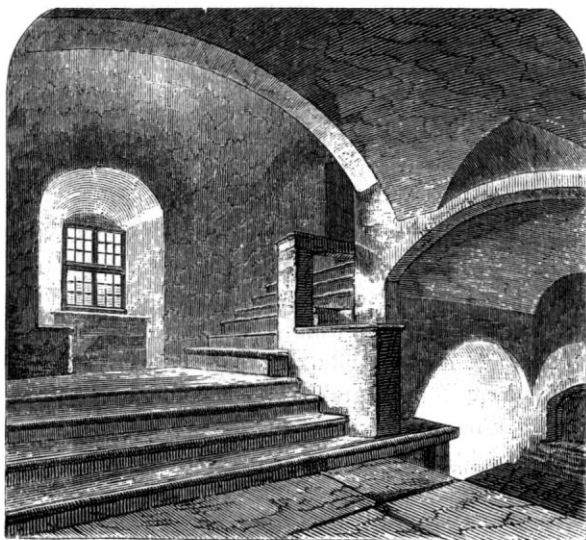

Fig. 2. Vindelstenen, utanför Vattulornet.

ger först en med Ver Wilt uppgjord räkning för hans arbete från påsken 1563 till slutet af jan. 1564, der första posten lyder: "Sveno patrone — 39 alnar" (12 mark för alnen), hvaraf synes att Ver Wilt gjorde de teckningar, efter hvilka denna (och andra) tapetföljder utfördes. Vi hafva ansett denna episod nog intressant för att här något närmare belysas.

Vidare träffa vi under detta skede en del utmärkte konstsnickare, en Marcus Walfrum, Urban Schultz m. fl., den förträfflige Roland Mackle, som länge utförde konstnärliga stensniderier för slottet, målaren Pieter Gosseler (troligen rättast

van Gestel), för att nu blott nämna de mest framstående af de talrike konstnärer och mästare, hvilka inkommo eller kallades till Kalmar genom hertig Erik och sedan längre eller kortare tid fortforo att der verka. Vi blifva i det följande i tillfälle att närmare lära känna, hvad de här arbetat.

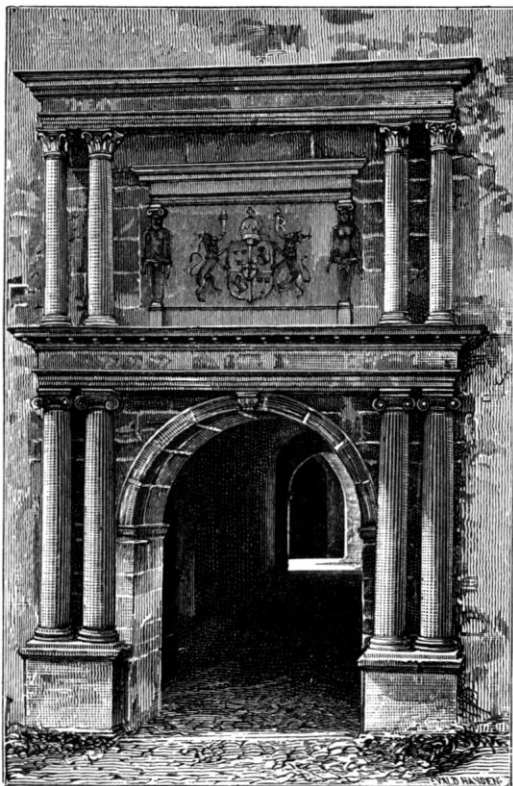
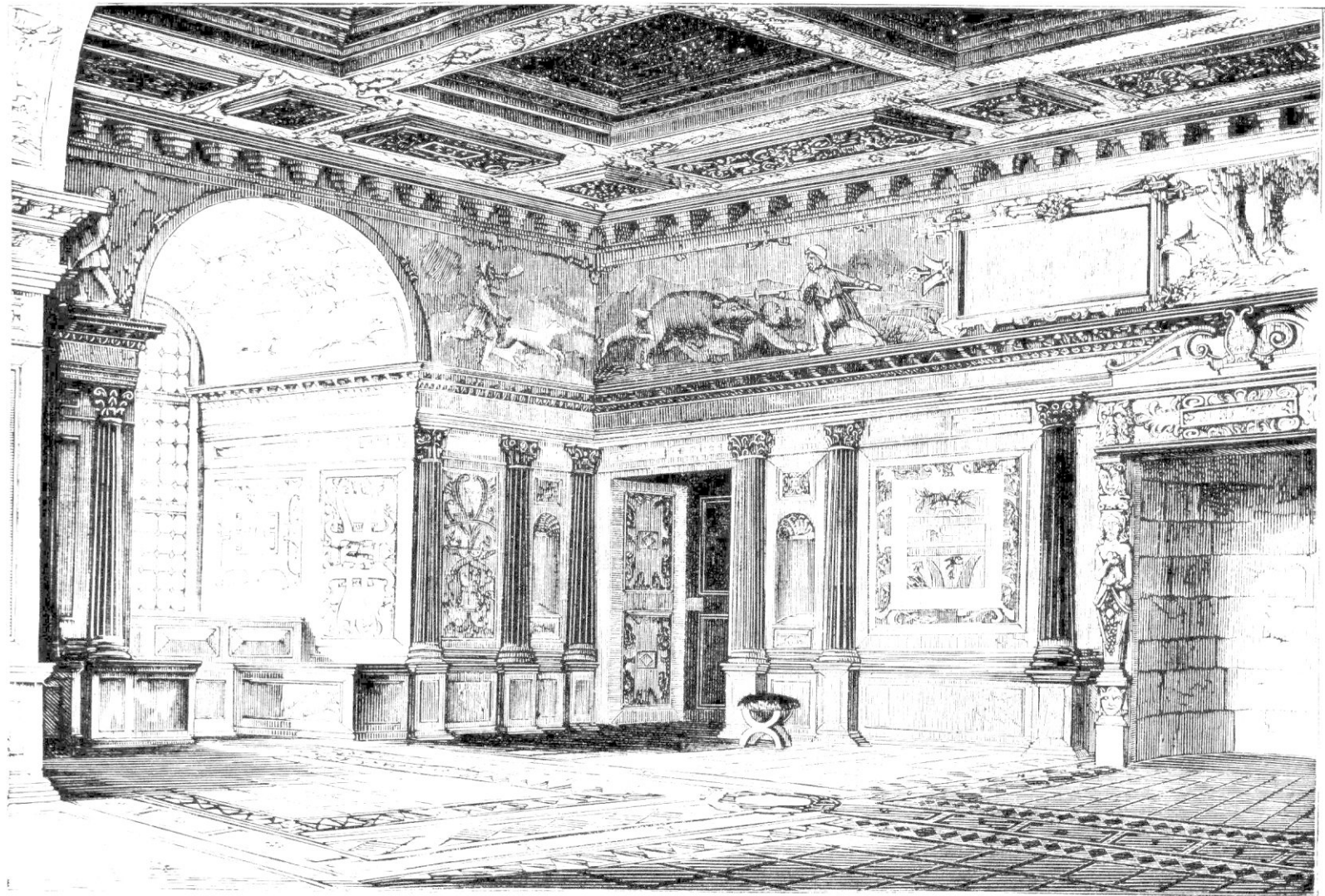

Fig. 3. Portalen åt borggården vid porthulfeet.

Se vi nu till hvad som i afseende på slottet vidjordes undenna tidrymd, så märka vi först och främst i byggnadsväg "vindelstenen" utanför Vattutornet (1, 4, 6), en konstruktion som var ytterst nödvändig för hela vestra flygelns arkitektoniska enhet och sammanhang, då man nämligen förut icke hade ingång till nuvarande gyllne salen, annat än på en annan obetydlig väg, och denna samt gröna salen (2) för öfrigt lågo åtskilda från hvarandra. Vindelstenen (fig. 2) började uppmuras 1555 och

blef färdig vid 1557 samt utfördes sålunda helt och hållet af Jacob Richter, naturligtvis med biträde af en mängd handtverkare. Det är ett mycket egendomligt förhållande, att till denna vindelsten åtgingo bland annat (enligt 1557 års räkenskap) 122 stycken "liksten", hvilket helt enkelt måste betyda grafstenar. Ännu finnas spår af dessa; de voro troligen tagna från den gamla klosterkyrkan. I porten synas tydliga fragment af en sådan sten, och äfven i de andra vindelstenarne i slottet lära lemningar af sådana finnas. Vidare uppfördes södra flygelns nedre del, ny från grunden, möjligen med användande af någon äldre låg byggnad för en del af undervåningen. Det är densamma, der kyrkan nu utgör öfvervåningen. Denna flygel börjades 1555, och arbetet med den pågick till 1569, hvilket synes deraf, att de båda portalerna bära årtalen 1568 och 1569. Slutligen hafva vi att märka östra flygeln, som också uppfördes ungefär vid samma tid. Äfven den hade möjligen någon lägre byggnad till grundval. I afseende på rent dekorativa yttre delar, tillkommo de tre större portalerna, de båda nyss nämnde i "nya byggningen" och den inre portalen vid porthvalfvet (fig. 3), samtliga enligt räkning förfärdigade af Roland Mackle (Roland stenhuggare).

Af inre dekorationer finnes, nyligen dyrbart återställd, i behåll den i gamla konungsmaket (fig. 4). Den börjades 1560 och fortgick till 1564, enligt årtal anbragta i taket (1562) och under inläggningen, som föreställer Kalmar slott (afbildad hos Sylvander). Detta arbete utfördes af en tysk snickarekoloni under ledning af Marcus Wulfrum och en hans lärjunge Urban Schultz. Det är sannolikt desse båda, biträdda af Ver Wilt, som uppgjort ritningen till denna dekorerings, hvilken i hela norra Europa söker sin like i prakt, icke i glödande färgprakt, men i säker prydighet, smakfull teckning och godt utförande, och om hvilken inga afbildningar utan färg (andra i Gaimards "Voyage en Scandinavie", atlas, och i "Sveriges historia", 3) kunna skänka någon fullt klar föreställning. Hvad den målade dekorationen beträffar, är den säkert ordnad af Dominicus Ver Wilt. Dess väggbilder, en framställning af jagtscener, förete den egendomligheten att de ej äro utförda direkt på murytan, utan först modellerade i stucc och sedermera målade. Redan under Johan III företogs en restauration af denna målning, och ytterligare har densamma, liksom färgläggningen i taket, i våra

Fig. 4. Gumbi kiyasmahet.

dagar förnyats, hvarigenom dess ursprungliga jemnhet och fyllighet måhända något lidit och gifvit vika för en bjärthet, som ej fullt stämmer öfverens med de allvarliga och fint hållna panelningarna eller med hela rummets förnäma karakter. Emellertid kunna vi, trots dessa små brister, ej undgå att ytterligare fästa uppmärksamheten på att detta gamla konungsmak, som i ädelt arbete står ensamt i Sverige, är ett af de skönaste och stilrenaste verk, som hela renässansen i Norden kan förete. Der råder i dessa sirligt inlagda ornament med deras rikt vexlande former en sådan utomordentlig smak och ädelhet i färgval och teekning, att de ovilkorligen hos åskådaren väcka lifligt intresse och beundran, hvartill i ej ringa mån den lyckliga, om ock delvis något moderniserade, återställelsen väsendtligt bidrager. Det hela är visserligen ett verk af tyska konstnärer, men som säkert kan anses, att hertig Eriks smak äfven fått göra sig gällande; man vill till och med veta, att riksvapnet på dörren till detta gemak skulle vara egenhändigt inlagdt af Erik. På dörren står "Ericus XIV", men denna inskrift kan naturligtvis icke vara utförd under hans vistelse på slottet, helst gemaket först blef fullt färdigt 1564. Den, som emellertid omtalar att Erik skulle sjelf utfört vapnet, är hans historieskrifvare, Erik Göransson Tegel, son till Göran Persson, som dessa år vistades hos hertigen på Kalmar; och det är sålunda en hemulsman, hvars utsaga ej är att utan vidare förkasta. "Hertigen", så falla hans ord, "var mächta konstrijk på kopparstijkning och inlagt arbete, såsom — — panel och dörrar på Calmare slott inlagda med hans vapen utvijsa".

Vidare märkes, i afseende på inredning, drottningssalen i norra flygeln (13), hvars tak 1555 helt och hållet målades af Lasse målare, men af hvilken dekoration ingenting finnes i behåll; och slutligen ombildades äfven flere af de andra rummen för större bekvämlighet, men ej heller af denna inredning finnes något spår kvar. Mot slutet af Eriks tid utfördes, som vi förut anmärkt, egentligen endast befästningsarbeten under Jacob Richters ledning; det var en ny bekräftelse på den redan af de gamle kända lagen, att vapenbullret förstummar sånggudinnornas röst och faller mejsel och palett ur konstnärshanden, en sorglig sanning, om hvilken särskildt den svenska konstens historia ofta nog skänker oss påminnelser. Richter lyckades

emellertid bibehålla sig i gunst äfven hos konung Johan, som vid underrättelsen om hans död, då redan andra, lugnare förhållanden begynt inträda, förklarade att han erfor den "fasth ogärne". Hvad angår den tyska snickarkolonien är alldeles visst, att någon del af densamma stannade på slottet, men också att flertalet flyttades till Upsala. Der uppdyker t. ex. 1565 Urban Schultz, som sedermera omtalas många år såsom snickare vid dervarande slotts inredning.

Efter denna kortfattade öfverblick, vid hvilken vi naturligtvis endast kunnat omtala det viktigaste af hvad urkunderna gifva vid handen, komma vi till det tredje och förnämsta skedet af slottsbyggnaden, nämligen Johan III:s, som omfattar tiden från 1569 eller rättare 1571, epoken för Richters död, till Johan III:s. Den personlighet, som härunder ställer sig i förgrunden i fråga om gestaltandet af slottets yttre och inre, är Johan sjelf. Han är utan tvifvel den ifrigaste byggherre, som sutit på Sveriges tron. Han ingrep både personligen och genom bref i de många och dyrbara arbeten, som under hans tid utfördes; han dref ständigt på sina byggmästare genom påminnelser, böner och hotelser; han inskaffade nya konstnärer, gjorde sjelf upp ritningar och var, med ett ord, en högst intresserad, men tillika mycket fordrande och orolig konstvän, som egde lika mycken smak som lust att befatta sig med alla hithörande angelägenheter. Hans i senare tid utgifna bref, rörande byggnads- och befästningsföretagen under hans tid, lemna fullgiltiga bevis för denna karakteristik, likasom de i alla enskildheter utfylla bilden. Johan vistades sjelf på slottet från sommaren 1571 till samma tid 1572, ifrigt sysselsatt med planer för dess förskönande och starkare befästande. Det var med anledning af Jacob Richters nyss förut timade frånfälle som Johan kom dit, och hans långa vistelse här blef ödesdiger för slottet. Hans beslut att fullfölja befästningarna och göra slottet till en praktfull konungabostad af högsta rang stadfästes, då han tog i betraktande dess afskilda belägenhet, dess vikt för landet som fästning, de ypperliga jagtmarker som funnos rundt om samt på Öland; och han skred snart nog till dess verkställande, genom att från Mecklenburg inkalla den skicklige byggkonstnären, Johan Baptista Pahr, som inkom på våren 1572 och genast fick fullmakt såsom öfverbyggmästare på Kal-

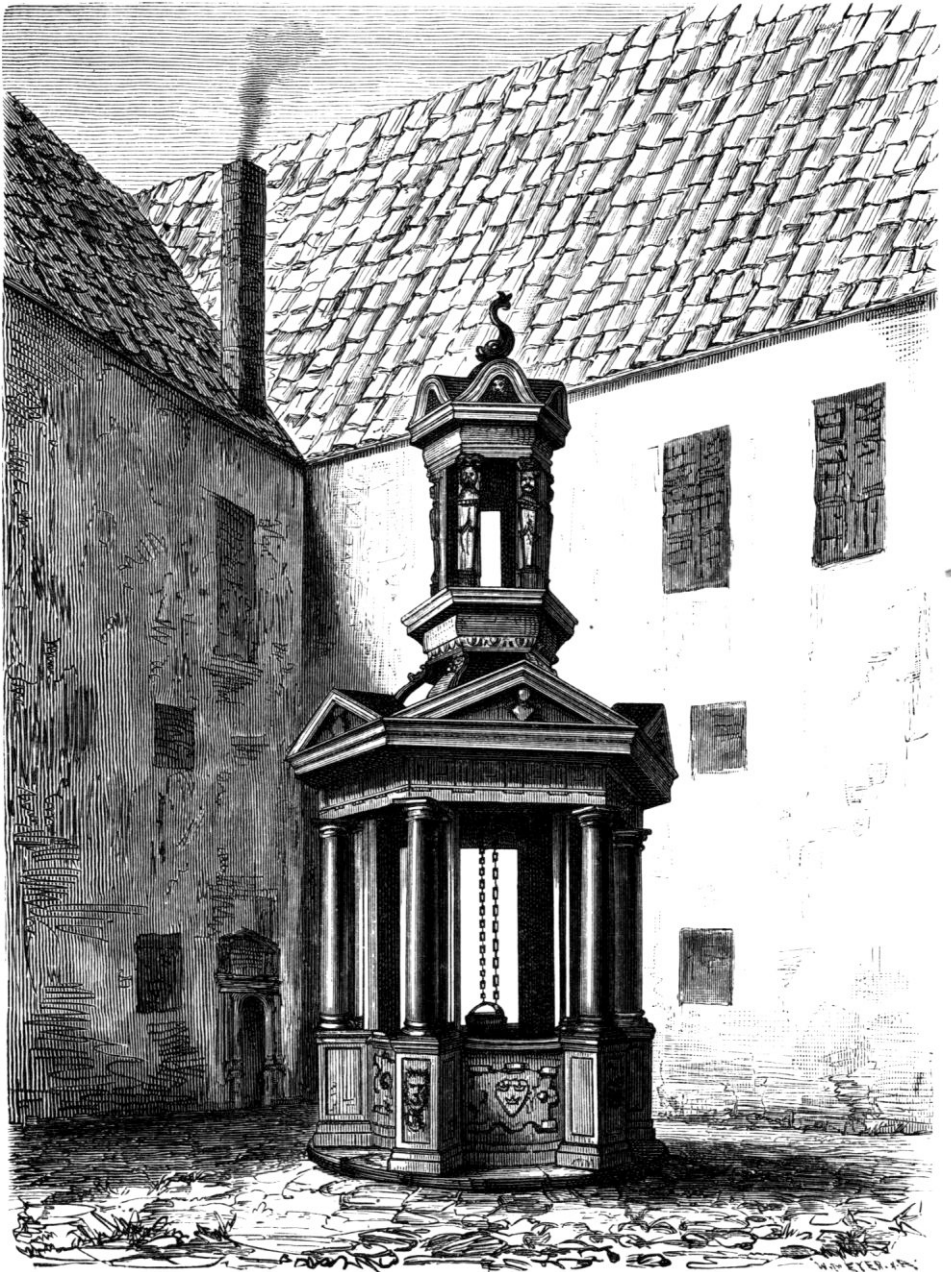
mar och Borgholm (9 maj 1572) med högst vidsträckt myndighet. Enligt hvad Sylvander (1, 81—84) utförligt sökt visa, skulle han, som inkallats hufvudsakligen för fästningsbyggandet, hafva missbrukat konungens förtroende, uppburit stora summor utan att fylllest redovisa dem, och derpå, för att undvika allt ansvar, på våren 1574 hemligen begifvit sig ur riket. Denna bevisning, stödd som den är på en vidlyftig och sakrik utredning efter räkenskaperna och kungabrefven, föreföll oss länge tillfredsställande; men så kom den egna, af Sylvander ej kända omständigheten i dagen, att Baptista Pahr (se Granlund, "Konung Johan III:s byggnads- och befästningsföretag", 2, 154) 1577 var anställd som byggmästare vid Elfsborgs befästning, hade fordran hos kronan samt först 1578 "drog ur landet". Nyckeln till gåtan, att en person, som hemligen afvikit för stora förspillningar, åter befinner sig i riket ett par år efteråt och uppbär penningar, lyckades vi finna vid genomgåendet af Kalmar slotts räkenskaper, der ett svenskt sammandrag af Pahrs på tyska afgifna vidlyftiga byggnadsräkning för åren 1572—74 samt åtskilliga vid detsamma fogade upplysningar och förklaringar påträffades, hvilket allt i väsentlig mån ändrar Sylvanders uppgifter. Vi vilja ej här i enskildheter fullfölja frågan, utan nämner blott, att Baptista Pahr var återkommen senast i mars 1575, att han vid den då uppgjorda slutliqviden befanns hafva en af konungen sjelf erkänd *fordran* på tillsammans 511½ daler och därför då erhöi en afbetalning å detta belopp. Skälet till Pahrs hastiga afresa var fruktan för konungens missnöje med hans klena arbete, såsom tydligen framgår af Johans bref 22 maj 1574. Hans verksamhet var för öfrigt af föga betydighet för Kalmar slotts fortsättande, och vi hafva blott af aktning för den rättvisa, historien alltid måste skipa, uppehållit oss vid hans person. De viktigaste spåren af denna verksamhet efterlemnade han å Borgholm, men i synnerhet genom inskaffandet af sina båda bröder och det "ämbetsfolk", som de hade i följe.

Bland de sålunda till Sverige inkomne intager tvifvelsutän Baptistas broder, Dominicus Pahr, det främsta rummet. Han anlände i juni 1572, antogs till byggmästare å Borgholm genom beställningsbref af 7 juli s. å., förordnades i maj 1574 till biträde vid fortsättningen af Kalmar slotts befästningar och erhöi slutligen formlig fullmakt som byggmästare vid båda slotten

28 febr. 1575. I denna egenskap fortfor han att vara verksam ända till sin död i slutet af 1602 eller början af 1603, och har sålunda i högst väsendtlig mån bidragit att gifva Kalmar slott den gestalt det ännu, trots århundraden, trots förstörelse och vandalism, eger. Han var en konstnär af hög rang inom sitt fack, hvarom hans ännu bibehållna arbeten vittna. Den vackra och smakfulla öfverbyggnaden öfver slottsbrunnen (fig. 5), som börjades 1571, men egentligen utfördes senare och fullbordades 1581, är ett af bevisen på denna hans begåfning och hans medarbetares skicklighet, samt ett arbete som tilldragit sig uppmärksamhet och erkännande till och med af en så skarpsynt kännare som Lübke (se hans "Geschichte der Architectur", 5:e Auflage, 1875). Hvad som dock mest hedrar denne konstnär, är att han, med ledning af konung Johans anvisningar, lyckades att åt sjelfva slottet förläna enhet och reda. Det gälde att sammanlänka de spridda rummen, här höja ett golf, der sänka ett annat, gifva fönstren utåt samma storlek och form, vidare att alldeles förändra hela vattentaket, som förut öfver flyglarne var luttak, men nu förändrades till kroppåstak, medan äfven tornen fingo ny och förbättrad betäckning, och slutligen att ånyo inreda hela denna praktfulla konungaboning, vid hvilket företag han närmast öfvervakade de konstnärliga krafter, hvilka personligen utförde det. Såsom biträden hade han först och främst Roland Mackle, den tyske stenhuggaren, och vidare Marcus Wulfrum, hvilken under 1573—1579 var underbyggmästare vid slottet och sedermera, efter några års anställning vid Kronobergs slott, återkom 1584. Han var, såsom vi förut visat, till en början konstsnickare, blef sedan underbyggmästare och har troligen haft öfverinseendet öfver rummens träinredning. Denne åter hade under sig Olof Andersson, hvars höga lön antyder, att han varit en skicklig man. De tillkallade tillfälliga biträdena få vi något lära känna i det följande.

Hvad nu inredningen och dekoreringsen under Johans tid vidkommer, hafva vi först att nämna rutsalen (11), som ligger innanför grå salen, och hvars inredning började 1571. Räkenskaperna omtala, att "ehn Tysk Löffsnider" fick betalning för "30 st. Capitell thil Nye salen och 2 Capitell på dören i Konungz Machedtt"; båda dessa arbeten finnas ännu kvar, de förra i den nämnda salen, de senare utanför gyllne salen. Mannen hette,

Fig. 5. Kalmar slotts brunnshus.

som "mantalet" visar, "Tijdeman snidare", och han hade en Hans med sig. Antagligen är salens inlagda panelverk, praktfullt ännu i sitt förfall, från ungefär samma tid. Det var dess i månghörningar inlagda golf, som säges gifvit den sitt namn. Jemte gamla kungsmaket är nu denna sal den enda, der hela panelverket finnes, ehuru vandaliseradt, i behåll; och dess återställande skulle göra den till ett praktrum af måhända ännu större effekt än det mindre gemaket. Vidare hafva vi att märka gyllne salen (7), mötets samlingsrum, tidigare kallad (nya) konungsmaket. Den inreddes ånyo från 1575. Först utfördes taket 1575 och 1576 af en tysk löfnsnidare, Michel von Bern, efter beting med Arvid Svan, då ståthållare, och Dominicus Pahr. Han har utfört skulpturarbetet, hvilket glänst i synnerlig prakt, då den rika färgprydnaden ännu var frisk. Detta arbete betalades med en summa af 3,900 mark eller 150 daler, ungefär motsvarande 15,000 kr. i vårt mynt, men jmförelsevis ännu mera den tiden. Det var sannerligen en solid prakt, som äfven vår renässans nedlade i dekorationer! Hvarje ruta är olik den andra; de arbetades i stycken och uppsattes 1576, men färgdekorationerna utfördes först åtta år senare. Huru detta rum eljest varit ordnadt, derom lemna det sjelf ingen annan upplysning, än att lemningar af en väl målad fris skönjas närmast prakttaket. Säkerligen har denna "gyllne" sal utmärkt sig för andra målningar och präktigt panelverk; och färgskimrande flamska tapeter fylde nog rummet mellan detta och frisen.

I allmänhet intaga målningsspydnader ett vida mer framstående rum vid slottets inredning under detta skede än under de föregående. Särdeles under det långvariga besök, konungen 1585 aflade å slottet, uppdrefs denna verksamhet på det högsta, helst han sjelf medförde konstnärer i facket från Stockholm. Sålunda vistades Arendt Lamprechts (Aren Måler) sagda år här i 34 veckor, under hvilken tid "mällte han en sall nör på slotet som ähr medh Simsons historia". Det är utan fråga den väggmålning, af hvilken svaga spår ännu synas i grå salen. Baptista van Uther, Johans hofmålare, som man skulle kunna kalla honom, var också konungen följaktlig, utförde samtidigt åtskilliga stafflibilder, men deltog säkerligen ock i rumdekorationen; bland annat ommålades då "konung Eriks sal" (gamla kungsmaket), södra rundelen, der konungen "var sjelf inne", två salar,

ett förmak och en kammare med två dörrar, "der drottningen var sjelf inne" (d. v. s. drottningens våning i norra flygeln), m. m. Ett par andra målare af mindre bekanta namn, Marcus och Michel, jemväl medförda af Johan, "giorde engle ansichter, och måltte i Konungz Cammar" samt fingo därför betalt 1586.

Den sista länken i inredningens kedja bildas af slottskyrkan i södra flygeln. Konung Johan, som bekant, en på sitt vis from och för andaktsöfningar ifrande man, beslöt att på Kalmar slott, så väl som på de öfriga, inreda en särskild slottskyrka; dylika funnos nämligen äfven på Vadstena, Upsala och Stockholms slott. Förut har sannolikt en sal under rutsalen begagnats till predikosal, enligt hvad af Sylvander (s. 240) anförda omständigheter synas gifva vid handen. Konungen och drottningen åhörde gudstjensten i stadskyrkan, emedan de hade särskilda "stolar" der, hvilka flere gånger omtalas. Arbetet med ändring och påbyggnad af södra flygeln börjades 1589, och 1592 var kyrkans (30) murning färdig, utförd af den i slottets annaler vid denna tid ofta omtalade mäster Bern (Biörn). Samtidigt ommurades södra vindelstenen, uppgången till kyrkan från borggården, och Kuretornet (3) fick ny hufva, resverke och en väldig spira, uppförd af en enkom efterskrifven tysk timmerman vid namn Hausmann. Af flere skäl att sluta, har målning och öfrig inredning skett under de följande åren, före 1598, ty efter denna tid finnes ingenting i handlingarna om kyrkan. Hon är den enda del af slottet, som stått oförändrad sedan denna tid och städse gjort tjenst för sitt ändamål. Hon begagnades för garnisonen, men ifrån 1804 för invånarne i gamla staden, hvilka sedan dess bilda egen församling, numera annex till Kalmar stads. Kyrkan är för öfrigt mycket enkelt inredd och icke särdeles märkvärdig. De båda kungsstolar, som finnas der, äro utförda under Gustaf Adolfs tid (1619) och de enda minnesmärken, som förvaras å Kalmar slott efter honom; en säng, som förr uppgifvits vara hans och visas i Fornminnesföreningens samling, är ett tydligt falsarium.

För öfrigt uppfördes under Johans tid byggnader, som numera äro försvunna, nämligen de så kallade lustvåningarna på vallen. De voro storartadt inredda lusthus, uppförda på tre sidor; med präktiga salar, som genom ännu befintliga, fordom täckta gångar förenades med slottet. Redogörelsen för deras

byggande och inredning upptager mycket rum i räkenskaperna, och man kan deraf sluta till deras betydhet. Men dessa hus lågo på de vid ett anfall mest blottställda punkterna, och man vet, att de redan vid slottets belägring 1611 voro försvunna.

Johans död bildar slutpunkten i den svenska högrenässansen. Under hans efterträdare Sigismund inträdde allt för oroliga politiska förhållanden, för att man skulle kunnat egna någon omsorg åt fortsättningen af en byggnad, som dessutom var i det närmaste färdig; och sedermera nedsjönk slottet så småningom från sin forna betydhet, först i följd af det förrådiska öfverlemnandet 1611 och den dermed förenade utplundringen, sedan på grund af sin minskade vikt som fästning. Emellertid kan man ännu ungefär föreställa sig, huru denna konungaboning tagit sig ut, att döma af de lemningar, som delvis finnas kvar. Man tänke sig dessa gemak, sirade med skönt arbetade paneler, bänkarne rundtomkring belagda med mångfärgade hyenden, borden höljda af praktfulla dukar, dyrbara flamska tapeter med lifliga scener hängda kring väggarnes öfre del, målade och snidade tak deröfvan, och framför allt i denna omgifning de bålde gestalter, dem vår historia nämner med vördnad eller beklagande, den väldige kung Gösta och hans glada, men enkla hus, Erik med sin fina bildning, sitt svärmeri för allt skönt och sin stolta känsla af att vara en mäktig faders son och arving, och slutligen den orolige, men i flere fall storslagne konstentusiast Johan III, sysslade med planer för slottets förskönande eller lustvandrande här på vällen vid sin nyss vunna unga gemåls sida, kringvärfd af ett efter den tidens förhållande lysande hof. Allt detta kan man tämligen lätt föreställa sig. Men hvad man aldrig skulle nu kunna tänka sig, det är den afgrund af förfall, i hvilken slottet en gång befunnits, och om hvilken uppgifter och sägner af det mest upprörande slag ännu äro gängse. Lyckligtvis har denna långa period sett sitt slut, och vi hafva inträdt i ett nytt, löftesrikt tidskifte, som låter oss hoppas, att detta stolta slott, hvilket onekligen tillhör Sveriges märkvärdigaste minnen, icke så snart skall jämnas med marken genom tidens eller människors äverkan. Det är visserligen sant, att ofantligt mycket återstår att göra, innan slottet kan anses vara i ett skick, värdigt dess

egna minnen och värdigt det folk, som eger denna skatt; men den återgång till ett bättre, som nitiske och för fosterländska minnen verksamme män inledt, ger oss grundadt hopp om, att en icke allt för aflägsen framtid skall medföra ytterligare förändringar och omgestaltningar i rätt riktning. Dertill fordras, att en klar insigt om slottets märklighet väckes hos hela folket och tager form i något, som förefaller mängen temligen prosaiskt, men dock utgör nervus rerum i alla dylika angelägenheter, nämligen ett något så när tillräckligt, årligt anslag till förnyandet af denna härliga borg. Det tillkommer icke oss att här yttra något om sättet, hvarpå denna återställelse bör gå för sig; men skall något göras, måste det ske i närmaste framtid. Vallarne, som visserligen icke tillhöra slottet sjelft, men oupplösligt sammanhänga med dess historia, måste åtminstone underhållas, så att de ej rasa, hvilket nu delvis lär kunna befaras. Vidare bör byggnaden förr eller senare förses med nytt vattentak, hvars form måste lämpas efter planen för en blifvande, tidsenlig restauration af hela slottet. Och sedan dessa nödvändiga åtgärder vidtagits, kommer först frågan huru man ytterligare bör gå till väga. Men hvad vi icke kunna dölja, och hvad vi tro att alla med oss lifligt känna, det är att svenska folket har en stor, länge åsamkad skuld att betala till detta slott, och att denna skuld måste betalas *snart*.
